

Adam NADOLNY

Wydział Architektury, Politechnika Poznańska

PRZESTRZENIE MIAST KRAKOWA, POZNANIA I WARSZAWY UJĘTE WE WZORY CHRISTOPHERA ALEXANDRA

Streszczenie. Artykuł ukazuje postać Christophera Alexandra i przybliża tematykę badań, które prowadził nad strukturami i przestrzeniami miejskimi w swoim dziele *A Pattern Language*. Jednocześnie przedstawia metodę selekcji „wzorów” ze wzmiankowanego dzieła wykorzystanych do analizy struktur urbanistycznych Krakowa, Poznania i Warszawy na przestrzeni XIX i XX wieku pod kątem ich występowania.

URBAN SPACE OF CRACOW, POZNAN AND WARSAW IN ACCORDING TO CHRISTOPHER ALEXANDER'S PATTERNS

Summary. The article describes the researches on urban structures and cities that were done by Christopher Alexander in his book *A Pattern Language*. Moreover it shows the selection of patterns, that were used in analyzed Polish cities such as Cracow, Poznan and Warsaw in XIX and XX century.

1. Wstęp

Miasto to kumulacja przestrzeni, miejsc i punktów. Zależności pomiędzy nimi wpływają na jego funkcjonowanie i charakter. Na przestrzeni lat relacje te ulegają zmianom, jedne elementy całkowicie zanikają, inne natomiast podlegają przekształceniom, nabierając nowego wyrazu. Charakterystyczną cechą ludzi, mieszkańców jest przyzwyczajenie do tego, że wszystko, co ich otacza, jest umiejscowione w pewnym wymiarze, kontekście, który zmienia się stopniowo. Użytkownicy często nie zdają sobie sprawy, jak mocno pewne elementy oddziałują na ich życie i odbiór przestrzeni. Miasto, w którym przestrzenie różnych epok nawarstwiają się z biegiem czasu, jest coraz ciekawszą strukturą i doskonałym materiałem badawczym. Jego składowe elementy w zależności od miejsca położenia, klimatu i charakteru ewoluują w różnych kierunkach.

Miasta na przestrzeni wieków rozwijały się tworząc formy charakterystyczne dla kolejnych okresów historycznych i uwarunkowań lokalnych. Proces ten spowodował ukształtowanie miasta jako przestrzeni życia opartej na wzorach zachowań w odniesieniu do

relacji z otoczeniem. Ugruntowanie takiego sposobu myślenia jest wynikiem procesu uczenia się i rozwoju społeczeństwa. Droga ewolucji tych czynników stała się punktem wyjścia dla badań Christophera Alexandra¹.

W swojej książce *A Pattern Language* wydanej w roku 1977 potraktował zagadnienie miasta jako złożony problemu projektowy. W odniesieniu do rozpatrywanych elementów wprowadził pojęcie wzoru – „*pattern*”. Wzór tworzono na podstawie wieloaspektowej analizy materiałów dotyczących omawianych zjawisk. Na przykład dla zjawiska „dominanty w mieście” formułowano tezę, która stawała się podwaliną idei dominanty, czyli treścią danego wzoru. Wzór można traktować jako sugerowane rozwiązanie powtarzającego się problemu; stała zależność, która jest wspólna dla wszystkich sposobów rozwiązań. Wzory dotyczące różnych zagadnień można dowolnie wybierać, łącząc je w określone przez wybierającego sekwencje.

Książka Christophera Alexandra została oparta na bazie doświadczeń krajów anglosaskich, w związku z czym postrzeganie analizowanych zagadnień może być inne niż w Polsce. Inspiracja autora amerykańską i zachodnioeuropejską rzeczywistością przestrzenną powoduje, że niektóre zagadnienia istotne dla rozwoju architektury i urbanistyki polskiej mogą nie mieścić się w ramach jego badań. Kształt i układ dzieła Christophera Alexandra z jednej strony pozwala na dokonanie selekcji wzorów istotnych dla badanego problemu, z drugiej strony natomiast każdy wzór można przeanalizować pod kątem polskiej rzeczywistości. Dzięki dość swobodnej strukturze wyboru można sprawdzić, czy przedstawione w poszczególnych wzorach tezy są właściwe dla polskich realiów urbanistycznych.

2. Wybór materiału badawczego

Podążając tym tokiem myślenia dokonano wyboru materiału badawczego w postaci trzech polskich miast - Poznania, Krakowa i Warszawy. Wybór taki pozwolił na otrzymanie zróżnicowanego materiału: omawiane miasta wykształciły w sobie struktury urbanistyczne,

¹ Christopher Alexander urodził się w 1936 r. w Wiedniu. W latach 1956 –1959 studiował jednocześnie matematykę (M.A) i architekturę (B.A) na Uniwersytecie Cambridge w Wielkiej Brytanii. W roku 1963 otrzymał doktorat z architektury na Uniwersytecie Harwada w USA. Jego praca dotyczyła analizy środowisk urbanistycznych i architektonicznych za pomocą programów komputerowych (*A Computer Program for the Hierarchical Decomposition of a Set with Associated Graph.*). W latach 1962 – 1964 Ch. Alexander współpracował z Wydziałem Planowania Rozwoju Wsi w Gurajat w Indiach, był także architektem konsultantem Szybkiego Systemu Tranzytowego Rejonu Zatoki San Francisco. Współpracował w latach 1965 – 1966 z eksperymentalną grupą projektową przy ministerstwie budownictwa w Wielkiej Brytanii. Od 1966 roku prowadzi działalność dydaktyczną na Uniwersytecie Berkley w Kalifornii . W 1980 roku Christopher Alexandre został członkiem Szwedzkiej Akademii Królewskiej. Od 1996 roku członek Amerykańskiej Akademii Sztuki i Nauki.

do których odwołuje się Christopher Alexander. Rozwój tych miast w XIX wieku odbywał się w oparciu o trzy różne państwowości, a więc w różnych warunkach historycznych i politycznych. Poznań, otoczony pruskimi fortyfikacjami i traktowany jak twierdza w okresie objętym badaniami, ponosił w późniejszym czasie konsekwencje rozwoju dzielnic położonych na zewnątrz, bez kontaktu z urbanistycznym rdzeniem miasta. Opis zjawisk przestrzennych zachodzących w okresie łączenia się miasta w jedną strukturalną całość, oparty na badaniu planów i przekazów ikonograficznych, pozwala na określenie specyfiki rozwoju poszczególnych układów urbanistycznych. Takie same metody pracy zostały zastosowane dla pozostałych miast: Krakowa i Warszawy. Miało to na celu ukazanie nietypowych dla Europy Zachodniej i Ameryki procesów, jakie zachodziły w Polsce i odcisnęły swój ślad na układach przestrzennych polskich miast. Ekspansja przestrzenna polskich miast, która miała miejsce w XIX i XX wieku w specyficznych warunkach ustrojowych, pozwoliła na analizę zjawisk zachodzących w strukturach rozwijającego się miasta i porównanie ich z odpowiednimi „wzorami” według Christophera Alexandra.

3. Wybór wzorów do analizy

Christopher Alexander wyróżnił w swojej pracy 253 wzorów. Zostały one podzielone na trzy podstawowe części. W części pierwszej, noszącej tytuł *Miasta*, umieszczono 94 wzory, kolejnej części *Budynki* - 110 wzorów, ostatnia, odnosząca się do zagadnień konstrukcji, zawiera 49 wzorów. Obszar badań zawężono do części noszącej tytuł *Miasta* i składającej się z 94 wzorów, podzielonych na 14 grup tematycznych.

Selekcja grup tematycznych odbyła się w kierunku zagadnień związanych z przestrzenią urbanistyczną oraz spełniających jednocześnie cel badań naukowych przewidzianych przez autora. W wyniku tych działań wybrano 6 grup tematycznych, poruszających następujące zagadnienia:

- I. Polityka regionalna, ochrona krajobrazu naturalnego
- II. Struktury definiujące przestrzeń miejską
- III. Środowisko lokalne miasta
- IV. Lokalne centra miast
- V. Komunikacja w mieście
- VI. Przestrzenie publiczne w mieście

Każda grupa tematyczna zawiera w sobie różną liczbę wzorów. W tym przypadku dokonano selekcji wzorów wchodzących w skład poszczególnych grup pod kątem zagadnień

urbanistycznych. Na przykład z grupy tematycznej I wybrano wzór nr 3 *City country fingers* – (Obrzeża), który omawia problem przesuwania się granic miasta i relacje między przestrzenią miejską i podmiejską. Miasta na przestrzeni stuleci rozwijały się poprzez anektowanie terenów położonych w ich otoczeniu. Proces ten postępował sukcesywnie, powodując zmiany zależności pomiędzy miastem a naturalnym krajobrazem. Skutki tego są nadal widoczne w układach przestrzennych, a ostatnie dziesięciolecia dostarczyły nowych doświadczeń na tym polu.

Z kolejnej grupy tematycznej wybrano wzór nr 10 *Magic of the city* – (Miejsca magiczne), który odwołuje się do miejsc i przestrzeni w tkance miasta, które posiadają siłę przyciągania do siebie mieszkańców miast mimo upływu czasu.

Z grupy III wybrano wzory nr 21 – *Four story limit* – (skała miasta), nr 24 – *Sacred sites* – (miejsca magnetyzujące) oraz nr 25 – *Acces to the water* – (kontakt z wodą). W minionym stuleciu od jednokondygnacyjnych domów przeszliśmy na drodze ewolucji budowlanej do wielopiętrowych drapaczy chmur. O rozważaniach na temat do ilu kondygnacji budować traktuje wzór nr 21. Wyboru wzoru nr 24 dokonano pod kątem przywiązania społeczności zamieszkującej wybrane miasta do przestrzeni o wyjątkowych walorach przestrzennych. Wśród istotnych elementów przestrzeni miasta bardzo ważną funkcję pełni woda. Jej nieocenioną wartość w krajobrazie miasta zarówno pod względem komunikacyjnym, jak i formalnym ukazuje wzór nr 25.

Z następnej grupy „Lokalne centra miast” najbardziej reprezentatywny jest wzór nr 31 – *Promenade* (przestrzenie spotkań). Umożliwia on sprawdzenie, jak w polskich warunkach reprezentacyjne osie miejskie sprawdzają się w praktyce i jaki wpływ wywierają na przestrzeń miasta. W grupie „Komunikacja w mieście” położono nacisk na wzór nr 53 – *Main gateways* (Bramy do miasta). Polskie miasta uwikłane były przez ostatnie stulecia w grę pomiędzy europejskimi metropoliami i skutki przestrzenne, jakie niosły ze sobą te działania w postaci wznoszenia skomplikowanych i kosztownych fortyfikacji. Ważne było sprawdzenie, czy bramy istniały, jaka była ich struktura formalna. Czy można we współczesnym mieście mówić o jakichkolwiek bramach?

Z ostatniej grupy „Przestrzenie publiczne w mieście” wyselekcjonowano wzór nr 62 – *High places* (Dominanty). Zawsze istniały formy i elementy, które dominowały w krajobrazie miasta. Jak zmieniała się rola dominanty w XIX i XX w. w polskich miastach i co jest specyfiką jej współczesnego pojmowania.

4. Zakończenie

W wyniku przeprowadzonej selekcji do końcowej analizy wybrano osiem omówionych wzorów. Analizowane miasta przebadano pod kątem występowania w nich zjawisk opisanych we wzorach. Dla uszczegółowienia badań okres XIX i XX w. został dodatkowo podzielony na mniejsze jednostki czasowe, obejmujące swym zasięgiem początek XIX w., koniec XIX, początek XX w. i koniec XX w., odpowiadające jakościowym i ilościowym zmianom w strukturze przestrzennej polskich miast.

W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat zasady sprecyzowane przez Christophera Alexandra stały się wyjściem do rozważań dotyczących przestrzeni zurbanizowanej w świecie – w tym także w Polsce. Zważywszy na to, że „wzory” odnoszą się do w dużej mierze do miast amerykańskich oraz zachodnioeuropejskich, właściwe jest skonfrontowanie przedstawionych przez niego zjawisk z rzeczywistością urbanistyczną miast polskich. Celem przygotowywanej pracy jest stwierdzenie, czy do opisu układów przestrzennych Poznania, Krakowa i Warszawy mogą być wystarczające kryteria sformułowane przez Christophera Alexandra w książce „A Pattern Language”. Istotą badań jest możliwość wykorzystania otrzymanych wyników w postaci zasad postępowania we współczesnej przestrzeni polskich miast. Rezultat to świadoma aplikacja sprawdzonych dla polskich warunków rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych.

Literatura

1. Alexander Ch., Silverstein M., Angel A., Ishikawa S.: *A Patter Language*. Oxford University Press, New York 1977.
2. Alexander Ch.: *Notes on the Synthesis of Form*. Harvard University Press, 1964.
3. Fiksdahl-King I.: Christopher Alexander and Contemporary Architecture. *A+U*, nr 08 1993.
4. Lenartowicz K.: Christopher Alexander i jego język projektowania. *Kwartalnik Architektura i Urbanistyka*, tom XXIX, zeszyt 3-4. PWN, Warszawa 1984.